

Sila nestálosti: volatilita voličov na Slovensku vo voľbách 2016¹

The Strength of Instability: Voter Volatility in the Slovak General Election,
2016

OLGA GYÁRFÁŠOVÁ, MILOSLAV BAHNA A MARTIN SLOSIARIK²

Abstract: *Electoral behavior in Slovakia is characterized by high instability. The study identifies the level of aggregated and individual volatility from a historical perspective, focusing specifically on the 2016 general election. Based on exit-poll data, it argues that the traditional mainstream parties (KDH, SDKU, which failed to surpass the 5% threshold, and also Smer-SD) have lost many of their loyal core voters. The beneficiaries of voter mobility were the new anti-system parties – above all, We Are A Family and the extreme-right People’s Party Our Slovakia (ĽSNS). The paper identifies a specific segment of the electorate – voters who abstained in 2012 but were mobilized for the more recent election. It argues that as the turnouts were about the same in 2012 and 2016, other segments of voters were mobilized in the 2016 election. The fact that a large proportion of these voters decided for the parties We Are A Family and ĽSNS means that they were effectively addressed by a protest, anti-establishment alternative. Based on exit-poll data, the study argues that the level of abstention in the 2012 general election (excluding first-time voters) was the strongest predictor of voter preference for these two parties. Moreover, the extreme-right ĽSNS has been very successful in attracting first-time voters.*

Keywords: *Electoral Behavior; Voter Volatility; Aggregated and Individual Volatility; Mobilized Voters*

¹ Práca na tejto štúdiu bola podporená v rámci projektu APVV-14-0527, *Medzi východom a západom, bodnotová integrácia alebo divergencia? Slovenská spoločnosť v medzinárodných komparatívnych výskumoch* a projektu VEGA 2/0007/16, *Voľby 1946 a voľby 2016*. Štúdiu je rozšírenou a doplnenou verziou pracovného zošita Gyárfášová a Slosiarik (2016), zverejneného v novembri 2016. Autori ďakujú V. Krivému (SÚ SAV) a dvom anonymným recenzentom za podnetné pripomienky k skoršej verzii tejto štúdie.

² Oľga Gyárfášová: Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov, Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Mlynské luhy 4, 82105 Bratislava / Institute of European Studies and International Relations, Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University, Slovakia. Email: olga.gyarfasova@fses.uniba.sk.

Miloslav Bahna: Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava / Institute for Sociology, Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Slovakia. Email: miloslav.bahna@savba.sk;

Martin Slosiarik: FOCUS, Sládkovičova 4, 81000 Bratislava / FOCUS Agency, Bratislava, Slovakia. Email: martin.slosiarik@focus-research.sk.

1. Úvod

Voličské správanie na Slovensku je dlhodobo charakterizované vysokou mierou nestability. Ani parlamentné voľby 2016 neboli v tomto smere výnimkou. Na jednej strane vyradili z parlamentu viaceré tradičné politické strany (KDH, SDKÚ-DS), na strane druhej otvorili priestor pre celkom nové subjekty (Sme rodina, Siet’); pre iné zase znamenali postup z regionálnej na národnú úroveň (ĽSNS), prípadne parlamentný „comeback“ (SNS). Inými slovami, zmeny v konfigurácii parlamentnej politickej scény boli v dôsledku premenlivého, nestabilného správania voličov prelomové. Podiel nových a/alebo nesystémových strán stúpol a výstupom povolebného rébusu bolo zostavenie „patchwork“ vládnej koalície. Jej zloženie zotrela niekoľko dovtedajších deliacich línií: koalíčno-opozičnej (Smer-SD, SNS vs. Most-Híd, Siet’), ideovej (Smer-SD vs. Most-Híd) i výraznej deliacej línie etnického štiepenia (SNS vs. Most-Híd).

Nasledujúca štúdia analyzuje voličské správanie voličov na Slovensku v parlamentných voľbách 2016 cez prizmu volebnej volatility, teda premenlivosti voličských rozhodnutí v období 2012–2016. Hlavnou oblasťou výskumného zámeru je volebná volatilita na úrovni jednotlivých voličov. Štúdia však individuálnu volatilitu zasadzuje do celkového rámca agregovanej volatility, ktorú sleduje v retrospektíve od roku 1990. Na úrovni individuálnej volatility analyzuje nielen jej mieru, ale aj aktuálne smerovanie voličských presunov. Ďalej sa venujeme špecifickému segmentu voličstva – mobilizovaným voličom, t.j. tým voličom, ktorí sa na voľbách 2016 zúčastnili, ale pred štyrmi rokmi voliť neboli, hoci už boli plnoletí. Analýzy využívajú najmä primárne dáta z exit-poll výskumov 2016 i 2012.

Štúdia sa venuje prípadu Slovensko, keďže ide o aktuálne voľby a aktuálny príklad vysokej miery nestability voličských rozhodnutí, ktorý je však typický aj pre iné krajiny strednej a východnej Európy. Najbližším komparatívnym rámcom Slovenska je Česká republika, kde dynamika volebnej volatility bola od roku 1992 výrazne iná. Česká politická scéna zažila obdobie relatívnej stability v rokoch 1998–2006 a prielom nastal vo voľbách 2010 a 2013, v ktorých agregovaná volatilita dosiahla 39 %, resp. 38 %. Tento nárast bol spôsobený najmä nástupom nových strán – TOP09, ANO2011 a Úsvitu priamej demokracie (Linek 2014: 27–28). Nestabilite voličských rozhodnutí a straníckych systémov v krajinách strednej a východnej Európy sa v komparatívnej perspektíve dlhodobo venujú autori T. Haughton a K. Deegan-Krause (2015), ktorí v tejto súvislosti hovoria o „stabilite nestability“. Slovensko tak v našej štúdií slúži ako príklad, ktorý je zároveň ilustráciou všeobecnejšieho trendu.

2. Nestabilné voličské správanie – teoretické východiská

Premenlivosť voličských rozhodnutí – elektorálna nestabilita, volatilita – je na Slovensku rozšírený jav, ktorý postupujúcimi rokmi demokratických volieb

neslabne. Nárast volebnej volatility sa však – najmä v poslednej dobe – neobmedzuje len na postkomunistické, menej usadené demokracie. Nestabilita voličského správania sa stáva všeobecnejším fenoménom. Najmä „presmerovanie“ voličov k novo sa objavujúcim politickým subjektom je fenoménom, ktorý púta pozornosť politických i politologických analýz (Lucardie 2000; Sikk 2011; Gyárfášová a Bútorová 2013 a i.).

Odborná literatúra rozoznáva dva typy volatility. Na jednej strane ide o agregovanú volatility, ktorá vyjadruje sumárnu zmenu v podiele hlasov pre jednotlivé strany medzi voľbami. Počíta sa na základe výsledkov volebnej štatistiky. Druhým typom je volatility individuálna, ktorú môžeme zistiť len na základe povolebných výskumov z odpovedí jednotlivých voličov.

Elektorálnej nestabilite je venovaný rozsiahly empirický výskum a početná akademická spisba. Viacerí autori sa venujú identifikovaniu faktorov volatility, ktoré do istej miery kopírujú aj faktory samotného voličského správania (Bartolini a Mair 1990; Birch 2003; Tavits 2005; Gherghina 2015). V zásade môžeme hovoriť o inštitucionálnych a individuálnych motivačných faktoroch. Prvej skupine sa venovala napr. Sarah Birch, keď rozpracovala inštitucionálny model elektorálnej nestability, ktorého kľúčovými faktormi určujúcimi rozsah presunov sú volebný systém, prah reprezentácie a počet politických strán (Birch 2001, 2003). Podobne Margit Tavits uvažuje o troch hypotézach inštitucionálneho vplyvu na voličskú volatility:

1. Volatility narastá s počtom politických strán, zvyšuje sa v multistraníckom systéme, zároveň platí, že čím je počet strán vyšší, tým sú medzi nimi menšie ideologické rozdiely a voliči ľahšie presúvajú svoj hlas od jednej strany k druhej;
2. čím sú strany staršie, tým je volatility nižšia;
3. volatility klesá s narastajúcou ideologickou polarizáciou (Tavits 2005: 286).

Ďalšia charakteristika stranického systému, ktorá ovplyvňuje volatility, je ideologická polarizácia. Autori (napr. Bartolini a Mair 1990) poukazujú na to, že čím je v západných demokraciách vzdialenosť medzi stranami väčšia, tým je menej pravdepodobné, že voliči zmenia volebné rozhodnutie. Dôležitým faktorom teda je štruktúra sociálnych štiepení. Ak sú stabilné, upevňujú voličov a podporujú ich silné väzby na politické strany. Silné štiepenia štrukturujú stranický systém, ale aj všeobecne politický konflikt. I keď primárnym cieľom tejto štúdie nie je analýza pevnosti dlhodobých väzieb voličov na politické strany, tzv. *alignments*, treba pripomenúť, že v pozadí narastajúcej volatility vidíme aj proces rozvoľnenia, či až rozpadu týchto tradičných väzieb (*dealignment*) a dlhodobých afektívnych identifikácií s určitou politickou stranou. Výsledkom tohto procesu je nárast podielu mobilných, „neviazaných“ voličov, ktorí nie sú dlhodobo fixovaní na konkrétnu stranu a správajú sa volatility. Kým v stabilných demokraciách z rôznych dôvodov už niekoľko desaťročí prebieha rozpad

existujúcich socioštruktúrnych väzieb, ktoré sa formovali najmä po 2. svetovej vojne, v novších demokraciách sa tieto väzby ani poriadne nevytvorili. Dôvodom je jednak relatívne krátky čas vývoja politickej plurality, ale najmä to, že postkomunistické politické strany „nevyrástli“ na sociálnych štruktúrnych štiepeniach, ale boli prevažne formované politickými elitami zhora v záujme ich presadenia sa v politickej súťaži.

Individuálne, motivačné faktory nestabilného voličského správania v zásade kopírujú rôzne prístupy k explanácii samotného voličského správania, ibaže im môžeme priradiť mínusové znamienko. Ako sme už spomenuli, z hľadiska sociálnoštruktúrneho prístupu môžeme v prípade volatilného správania konštatovať slabú ukotvenosť politických strán v sociálnej štruktúre spoločnosti. Ďalším dôvodom je absencia identifikácie – hodnotovej, ideovej, tematickej – s politickou stranou, resp. lídrom/líderkou. Aj v zahraničných výskumoch sa identifikácia s konkrétnou politickou stranou uvádza ako silný prediktor voľby (Dalton 1988: 50). Na Slovensku sú stranícke lojality veľmi výrazne diferencované, týkajú sa len niektorých strán, pričom väčšia časť verejnosti sa vyznačuje skôr slabou straníckou identifikáciou, neexistujúcimi straníckymi identitami a teda premenlivým voličským správaním (Gyárfášová 2010).

Významným faktorom volebného rozhodnutia i volebnej účasti je presvedčenie, že záleží na tom, kto vládne, a že ľudia majú možnosť svojou účasťou na voľbách ovplyvniť politické rozhodovanie. Na faktor politickej účinnosti efektivity (*political efficacy*), alebo presnejšie pocitu politickej efektivity poukazuje aj Lukáš Linek (2010). Opakom tohto postoja je pocit občianskej bezmocnosti, resp. politického odcudzenia, ktorý môže motivovať voľbu protestných, nesystémových strán.

Faktory volatilného správania sú mnohoraké, súvisiaca s nestabilitou politickej scény, ale aj s individuálnym nastavením voličov. Vo vzťahu k situácii na Slovensku ich už dávnejšie vystižne zhrnul V. Krivý.

„Fluktuácie prívržencov strán sú na Slovensku o to väčšie, že nebol dosiaľ čas vytvoriť výraznejšie dlhodobé individuálne a rodinné pocity prináležania k niektorej strane. Jedným dôvodom sú priveľké očakávania ľudí kladené na politiku, teda nazeranie na politiku ako na akýsi ‚čarovný prútik‘, čo musí skôr či neskôr viesť k ťažkým sklamaniam, politickým rozchodom a k hľadaniu ďalšieho ‚spasiteľa‘ v podobe niektorej inej, najskôr novej politickej strany. Iným dôvodom je zasa skutočnosť, že na Slovensku prakticky nie sú ‚historické strany‘. O to dôležitejším – ale často i premenlivejším – faktorom je vzťah k niektorému politikovi.“ (Krivý a Mesežnikov 2001: 99–100)

Porovnávacie štúdie sledujú rozdiely v miere volatility v usadených západných demokraciách a nových stredo- a východoeurópskych štátoch. Nie je prekvapením, že premenlivosť voličských rozhodnutí je podstatne vyššia v novších demokraciách. Peter Mair uvádza, že v 90. rokoch 20. storočia

priemerná agregovaná volatilita podľa Pedersonovho indexu³ v 16 západných demokraciách dosahovala 12 %, avšak v rokoch 1950–2006 voľby vo viacerých z týchto krajín presahovali 30% volatilitu, čo je priemerná hodnota v nových demokraciách. Rebríček najnestabilnejších volieb vedie Taliansko v roku 1994 (36,7 %), nasleduje Holandsko v roku 2002 – 30,7 % (Mair 2008). Ide však skôr o výnimočné prípady. Je pochopiteľné, že systém, ktorý má etablovanejšie politické strany so silnými historickými ukotveniami, limituje elektorálnu nestabilitu uzavretím volebného trhu, zúžením rozsahu možných alternatív a socializáciou voličov v prospech etablovaných stranických identít. V nových demokraciách to chýba. Rose a Mishler (1998) hovoria v tejto súvislosti o „negatívnej straníckej identifikácii“, čiže prevažujúcim negatívnym vymedzovaní sa voči politickým stranám, či dokonca ich odmietaní.

Cieľom prvej časti následnej analýzy je určiť mieru agregovanej a individuálnej volatility. V prípade prvej môžeme hovoriť o mimo- a vnútro systémovej volatilitate, v prípade individuálnej sa zameriame na určenie „hlbokej“ (medziblokovej) a „plytkej“ vnútroblokovej premenlivosti. Popri samotnej miere volatility a jej vnútornej dekompozícii nás zaujíma aj jej smer. Na základe výsledkov exit-pollu sa z hľadiska volebných presunov dajú analyzovať (1) voliči, ktorí sa na voľbách zúčastnili v roku 2012 i 2016; (2) tzv. mobilizovaní voliči a ich štruktúra v roku 2016 a 2012 v podmienkach takmer identickej volebnej účasti; a (3) voličské správanie prvovoličov, kde síce nemôžeme hovoriť o volatilitate – ide o prvé voličské rozhodnutie vo voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky (NR SR) –, ale zaujíma nás najmä z hľadiska potenciálu volebnej podpory pre nové a elektorálne úspešné strany. Na základe doterajšieho výskumu predpokladáme, že napriek vysokej miere agregovanej volatility je väčšia časť vnútro systémová; na individuálnej úrovni prevláda plytká volatilita.

Ďalšie hypotézy sa týkajú skupiny tzv. mobilizovaných voličov, ktorí sa z hľadiska svojich orientácií a volebných preferencií medziročne líšia. Tu predpokladáme, že mobilizovaní voliči budú prevažne hlasovať proti aktuálnemu statusu quo, pre opozičné alebo mimoparlamentné strany. Hypotézu testujeme logistickou regresiou. A v neposlednom rade analyzujeme voličské rozhodnutia prvovoličov a identifikujeme rozdiely oproti voličskému správaniu všetkých voličov.

3. Agregovaná volatilita

Najčastejšou kvantifikáciou agregovanej elektorálnej nestability je Pedersenov index (Pedersen 1983), ktorý meria zmeny v podiele hlasov pre jednotlivé strany

³ Pedersenov vzorec je najčastejším nástrojom na výpočet agregovanej voličskej nestability (Pedersen, 1983): $V = \sum [C_{i,t-1} - C_{i,t}] / 2$, kde V = volatilita, $C_{i,t}$ je podiel hlasov pre istú stranu v daných voľbách (t) a $C_{i,t-1}$ je podiel hlasov pre danú stranu v predchádzajúcich voľbách ($t-1$).

medzi voľbami. Tento index môže nadobúdať hodnôt od 0 v situácii, keď všetky strany získajú presne rovnakú podporu, ako v predchádzajúcich voľbách, až po 100, keď ani jedna strana nezískala žiadne hlasy z predchádzajúcich volieb a všetky hlasy získali nové strany. Oba krajné prípady sú v demokratických podmienkach veľmi nepravdepodobné. Voči tomuto výpočtu agregovanej volatility existujú aj viaceré výhrady. Lukáš Linek ich sumarizuje nasledujúco:

„Prvá kritika sa zameriava na to, že index dáva rovnakú váhu zmene v podpore strán bez ohľadu na to, ako veľké sú tieto strany. Päťpercentný pokles podpory predstavuje niečo iné pre väčšiu stranu, ako menšiu stranu. Druhá podstatnejšia výhrada smeruje k tomu, že index nezohľadňuje zmeny vo volebných preferenciách voličov, ani zmeny spôsobené politickými elitami v podobe odštiepenie nových strán od existujúcich, zakladanie nových strán a zlučovanie starých strán. Klasická podoba indexu tak meria dva odlišné zdroje volatility a v konečnom dôsledku ich mieša.“ (Linek 2014: 25-26).

Zdôraznime, že práve v podmienkach nestabilnej politickej scény je výpočet agregovanej volatility značne problematický.

Viacerí autori sa snažili eliminovať alebo aspoň minimalizovať tieto skreslenia, ktoré sú výrazné najmä v prípade postkomunistických krajín, keďže v pozadí volatility je značná organizačná diskontinuita politických subjektov. Napr. Haughton a Deegan-Krause (2015) pracujú s indexom váženého veku strán (Weighted Party Age Index), ktorý vypracovali Kreuzer a Pettai. Oceňujú najmä to, že index meria „vek“ strán, keďže „novosť“ (newness) je relevantným faktorom volatility (Haughton a Deegan-Krause 2015: 63).

Na rozdiel od individuálnej volatility môžeme mieru agregovanej sledovať v časovom vývoji od roku 1990. V slovenských parlamentných voľbách od roku 1990 dosahovala hodnoty v rozpätí od 22 % do 40 % (tabuľka č. 1). Istým prekvapením môže byť fakt, že najvyššie hodnoty volatility Slovensko nezaznamenalo v prvej dekáde demokratických volieb, kedy by sa dala očakávať najvyššia miera nestability, ale v neskorších rokoch. Celkovo najvyšší pohyb hlasov voličov priniesli voľby 2002, ktoré predstavovali dovtedy najmasívnejší nástup nových strán, čo jasne indikuje aj miera mimosystémovej volatility (22 %). Išlo predovšetkým o volebný úspech strán Smer – sociálna demokracia (Smer-SD) a Aliancia nového občana (ANO), pričom prvá zo spomenutých strán čerpala voličský potenciál z oboch blokov politickej súťaže a na základe stratégie svojho nástupu i spôsobu oslovenia voličov predstavovala v slovenských podmienkach model „stredového populizmu“ (Učeň et al. 2009). Úspešné nové politické projekty zažilo Slovensko aj predtým v podobe Združenia robotníkov Slovenska (v roku 1994) a Strany občianskeho porozumenia (1998), ani jeden z nich však nedosiahol rozsah presunov voličov v prospech nových strán v takej miere, ako sa to udialo v roku 2002.

Tabuľka č. 1: Agregovaná volebná volatilita vo voľbách do NR SR (v %)

Obdobie	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012	2016
	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012
Agregovaná volatilita	32,0	26,5	22,2	40,0	33,5	32,7	26,0	34,4
Mimo systémová	16,0	15,0	8,5	22,0	7,8	16,0	9,3	11,0
Vnútro systémová	16,0	11,5	13,7	18,0	25,7	16,7	16,7	23,4

Zdroj: Haughton et al. (2016).

V pozadí volatility medzi voľbami 2002 a 2006 boli najmä presuny v prospech Smeru, ktorý sľuboval zastavenie, zabrzdenie reforiem a výraznejšie oslovil priaznivcov iných strán minulej opozície, najmä Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS; bližšie pozri Gyárfášová a Krivý 2007). Strana Smer postupne vytunelovala celý elektorát HZDS. Druhú najvyššiu mieru agregovanej volatility predstavovali práve voľby 2016. Jej výrazným činiteľom bol opäť nástup nových strán (Sme rodina, Siet') a strán, ktoré boli pred voľbami mimo parlamentu – Slovenskej národnej strany (SNS) a Ľudovej strany Naše Slovensko (ĽSNS).

Agregovanú volatilitu môžeme dekomponovať na vnútro- a mimosystémovú volatilitu. Prvá prebieha medzi stranami, ktoré existovali v oboch porovnávaných voľbách, mimosystémová sa týka nových strán, ktoré vstúpili do volebnej súťaže. Aj z tohto hľadiska dominovali voľby 2002, v ktorých boli novozaložené strany – najmä Smer a ANO – najúspešnejšie. V roku 2006 kulminovala vnútro-systémová volatilita (25,7 %) a tieto voľby boli zároveň výnimočné tým, že prah vstupu do parlamentu (5 % platných voličských hlasov) neprekročila žiadna nová politická strana.

4. Individuálna volatilita

Iný pohľad na voličskú nestabilitu ponúka individuálna volatilita sledovaná na úrovni jednotlivých voličov. Jej meranie je možné len prostredníctvom výberových zisťovaní medzi jednotlivcami. Výhrada voči tomuto pohľadu vyplýva z niektorých systémových chýb spätného zisťovania volebného rozhodnutia. Najčastejšie sa v literatúre uvádza nadhodnotenie volebnej účasti ako sociálne očakávaného správania (Franklin 2004; Zeglovits a Kritzinger 2014 a i.).

V zásade môžeme na úrovni individuálnej volatility medzi dvoma po sebe nasledujúcimi voľbami hovoriť o štyroch základných typoch voličského správania: (1) stabilní voliči jednej strany; (2) stabilní nevoliči, ktorí nehlasovali ani v jedných z dvoch volieb; (3) nepravidelní nevoliči, ktorí sa zúčastnia iba jedných z dvoch volieb a (4) nelojálni voliči, ktorí sa na oboch voľbách zúčastnili, ale zmenili stranícku preferenciu (Linek 2014: 31).

Na základe dát z povolebného výskumu sme túto typológiu aplikovali na slovenské realie, konkrétne parlamentné voľby 2012 a 2016. Z oprávnených voličov sa 56,5 % správalo stabilne – polovica opakovane volila tú istú stranu, polovica sa ani na jedných voľbách nezúčastnila. Nestabilných voličov môžeme rozdeliť na dve skupiny – tých, ktorí sa na oboch voľbách zúčastnili, ale rozhodli sa pre inú stranu (19 % zo všetkých oprávnených voličov), a tých, ktorí fluktovali medzi účasťou a neúčasťou – teda demobilizovaných a mobilizovaných voličov.

Tabuľka 2: Individuálna volebná volatilita 2012–2016 (v %)

1. Stabilita – žiadna zmena	56,5
Z toho: podpora rovnakej strane	28,5
Z toho: stabilné nevolenie	28,0
2. Zmena	43,5
Z toho: zmena medzi účasťou a neúčasťou:	24,8
Z toho: voliči 2012 – nevolič 2016 (demobilizovaní voliči)	12,1
Z toho: nevoliči 2012 – volič 2016 (mobilizovaní voliči)	12,7
Z toho: zmena medzi stranami (nestabilní voliči)	18,7
Spolu (1.+2.)	100%

Zdroj: FOCUS, marec 2016, povolebný výskum.

Miera individuálnej volebnej volatility na Slovensku vo voľbách 2016 sa veľmi podobá na situáciu v českých voľbách do Poslaneckej snemovne 2013 (medzivolebné presuny 2010/2013) – stabilní voliči a stabilní nevoliči predstavovali 55 % z celku oprávnených voličov, pričom podiel „prelietavých“ voličov, ktorí zmenili stranu (23 %), bol dokonca o niečo vyšší ako na Slovensku (Linek 2014: 31).

a. Kam odchádzali? Smery presunov voličov

Povolebný výskum nám umožňuje zachytiť aj volatilitu nevoličov, na druhej strane mieru lojality k jednotlivým stranám a smery individuálnych fluktuácií môžeme spoľahlivejšie identifikovať na základe volebného výskumu – exit-poll. Tento typ výskumu je síce limitovaný záberom znakov, na druhej strane je vzhľadom na čas dopytovania a veľkú vzorku voličov spoľahlivým a validným nástrojom na identifikovanie medzivolebných presunov na individuálnej úrovni.⁴

⁴ Výberové zisťovania typu exit-poll sa realizuje pri východe z volebnej miestnosti, teda bezprostredne po akte voľby, na početnej vzorke. V roku 2016 agentúra FOCUS realizovala volebný výskum na vzorke až 20 128 respondentov-voličov. V štúdiu pracujeme s dátami z tohto volebného výskumu. Dátový súbor bol prevážený podľa konečných výsledkov volieb. Treba ešte upozorniť, že aj exit-poll môže byť zatŕažený nielen výberovou, náhodnou štatistickou chybou, ale aj nenáhodným typom chyby (tzv. systematickou chybou), a to predovšetkým v prípade retrospektívnej otázky na správanie voličov v predchádzajúcich voľbách, v našom prípade

Do analýzy sme zahrnuli strany, ktoré boli vo volebnom období 2012–2016 zastúpené v parlamente, a tiež SNS, ktorá sa po šesťročnej prestávke do NR SR vrátila. Sledujeme presuny smerom k stranám, ktoré vstúpili do NR SR po voľbách 2016, a tiež Kresťanskodemokratické hnutie (KDH), ktoré skončilo tesne pred hranicou 5 %. Podiel „verných“, lojálnych voličov jednotlivých strán sa v priemere pohybuje v rozpätí 54–69 % pôvodného elektorátu z roku 2012. Paradoxne, vzhľadom na výrazne slabší volebný výsledok, má relatívne najstabilnejší elektorát strana Smer-SD – 69 % voličov z roku 2012, ktorí ju volili aj v roku 2016, zopakovalo svoju voľbu. Smer však mal z čoho „strácať“, keďže v roku 2012 dosiahol historicky najlepší volebný výsledok po roku 1990. V prípade Smeru, ktorý bol celé volebné obdobie jedinou vládnu stranu, môžeme hovoriť o tzv. „incumbent“ volatilita (volatilita vládnuce strany), ktorú podrobne analyzoval Sergiu Gherghina (2015). Autor na základe rozsiahleho komparatívneho výskumu v krajinách strednej a východnej Európy konštatuje, že opozičné strany vykazujú vyššiu volatilitu ako vládnuce. Strany vo vláde sa z hľadiska volatility spravidla nachádzajú v dvoch extrémnych polohách – buď si medzivolebne zachovávajú vysoký podiel lojálnych voličov, alebo čelia nadpriemernému odlevu. Inými slovami, buď sú voliči s ich výkonom nadpriemerne spokojní alebo výrazne nespokojní (Gherghina 2015: 67), nič medzitým. Smer z tohto hľadiska predstavuje výnimku – miera nestability jeho voličov predstavovala v slovenských (i stredoeurópskych) podmienkach skôr priemernú ako extrémnu hodnotu.

Najväčší odlev bývalých voličov Smeru viedol do SNS (9,6 %), prechody k iným stranám neboli masívne.⁵ Miera medzivolebných presunov voličov Smeru-SD v roku 2016 sa výrazne líši od roku 2012, kedy takmer 9 z 10 voličov svoju voľbu zopakovalo.⁶

Výrazný odlev pôvodných voličov zaznamenávame v prípade KDH, strany, ktorá sa v minulosti vyznačovala pevným a lojálnym elektorátom. Svoju voľbu zopakovalo len 54 % voličov (v roku 2012 to bolo 77 %), volatilní voliči smerovali najmä do koalície Obyčajní ľudia a Nezávislé osobnosti – NOVA (OĽaNO-NOVA) a do novovzniknutej Siete. V prípade oboch strán motiváciou zmeny mohli byť niekdajší politici KDH mladšej generácie, ktorí založili nové strany – Radoslav Procházka a Daniel Lipšic.

Podobná miera stability sa ukázala v prípade strán OĽaNO, Sloboda a Solidarita (SaS) a SNS. Tieto strany však voličské odlevy dokázali kompenzovať prílevom nových voličov. Strana Most-Híd si udržala podporu približne 6 z 10 svojich voličov z roku 2012.

v roku 2012, keďže časť respondentov sa vedome alebo nevedome môže identifikovať s vtedajším víťazom volieb alebo urobiť iný typ dodatočnej racionalizácie.

⁵ Pre podrobný prehľad medzivolebných presunov voličov pozri Gyárfášová a Slosiarik (2016).

⁶ K volebnej volatilita medzi parlamentnými voľbami 2010 a 2012 pozri aj Baboš a Malová (2013).

Analýza medzivolebných presunov na individuálnej úrovni nám umožňuje presnejšie identifikovať aj smery presunov pôvodného elektorátu Slovenskej demokratickej a kresťanskej únie – Demokratickej strany (SDKÚ-DS), ktorá v roku 2016 získala len 6 938 hlasov, čo je dramatický pokles oproti roku 2012, kedy to bolo 155 744 voličských hlasov. Najväčší diel tohto potenciálu získala strana SaS (takmer 30 %), nasledovali OĽaNO (21 %) a strana Siet' (16 %), ktorá pôvodne vystupovala ako najoprávnenejší „dedič“ stredopraveho elektorátu.

Podiely stabilných voličov pre relevantné parlamentné strany v roku 2016 a 2012 poukazujú na značné medzivolebné posuny (tabuľka 3). Iba SaS vychádza z tohto porovnania ako strana, ktorá dokázala pripútať väčšiu časť svojho elektorátu než v roku 2012. Aj z tohto údaju sa dá usudzovať, že faktor „zodpovednosť za rozpad stredopravej vlády premiérky Radičovej“, ktorý sa výrazne prejavil vo voľbách 2012 voči SaS, zoslabol, resp. sa úplne stratil. Nižší podiel stabilných voličov za obdobie 2012/16 prekvapí najmä u strán Smer-SD a KDH, ktoré sa v minulosti v porovnaní s inými stranami vyznačovali lojálnymi voličskými jadrami.

Tabuľka 3: Opakovaná voľba – stabilní voliči

	% lojálnych voličov vo vzťahu k predchádzajúcim voľbám	
	2012	2016
Smer-SD	87	69
KDH	72	54
OĽaNO	X	55
Most-Híd	71	61
SDKÚ-DS	37	2
SaS	34	54

Poznámka: X – strana v predchádzajúcich voľbách nekandidovala.

Zdroj: FOCUS pre RTVS, exit poll 10.3. 2012 (N= 7 158); FOCUS pre TV Markíza, exit poll, 5.3. 2016 (N=18 866).

V inej perspektíve môžeme vidieť, odkiaľ čerpali podporu politické strany vo voľbách v roku 2016. Z hľadiska maximalizácie volebného zisku by strany mali udržať čo najviac bývalých voličov a získať k nim čo najviac nových. Smer-SD sa vo voľbách 2016 mohol spoľahnúť predovšetkým na svojich bývalých voličov z roku 2012 – až takmer 90 % súčasných voličov volilo túto stranu už aj v roku 2012, naproti tomu zisky z elektorátov iných strán, resp. bývalých nevoličov boli marginálne a nemali šancu vykryť odlevy. Ako sme uviedli, odlev voličov Smeru viedol najmä do SNS; v rámci elektorátu národnárov v roku 2016 predstavovali bývalí voliči Smeru až 44,1 %.

Tabuľka 4: Ktorú stranu volili v roku 2012 voliči z roku 2016 (stĺpcové %), N=18 866

Volili v 2012	Voliči 2016							
	SMER-SD	SaS	OEaNO-NOVA	SNS	Kotleba-ĽSNS	Sme rodina	Most-Híd	Siet'
SMER-SD	89,8	6,3	10,8	44,1	18,5	25,4	4,4	16,1
KDH	1,0	2,7	10,8	2,3	1,6	2,0	3,1	11,2
OEANO	0,5	5,9	30,1	1,8	5,6	6,0	1,0	7,8
MOST-HÍD	0,3	3,7	4,4	0,9	1,1	2,6	56,7	6,5
SDKÚ-DS	0,7	16,8	13,2	2,8	2,5	7,1	12,3	22,2
SaS	0,5	45,0	10,9	2,7	8,1	13,4	5,9	13,5
SNS	0,9	1,5	1,9	30,3	8,4	6,3	0,4	3,7
SMK	0,1	0,3	0,4	0,0	0,2	0,5	4,8	0,1
ĽSNS	0,2	0,3	0,6	0,9	12,7	1,0	0,1	0,6
iné strany	0,6	2,2	1,9	2,3	7,1	4,8	1,7	3,5
neúčast'	5,4	15,3	15,0	11,8	34,2	30,9	9,8	14,8
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Poznámka: V každom stĺpci (voliči 2016) je zvýraznený najvyšší podiel. Príklad čítania tabuľky: Spomedzi voličov strany SNS vo voľbách 2016 44, 1 % volilo stranu Smer-SD a 30,3 % volilo túto stranu aj v roku 2012.

Zdroj: FOCUS pre TV Markíza, exit poll 5.3. 2016.

Nevoliči 2012 (mobilizovaní voliči + prvovoliči) tvoria výrazný podiel aktuálneho elektorátu ĽSNS (34,2%) a Sme rodina (30,9%). Ako ukážeme neskôr – v prípade ĽSNS predstavovali mobilizovaní voliči 15,9 % a v prípade Sme rodina 14,4 % (Tabuľka č. 6).

b. Plytká a hlboká volatilita

Ako upozorňujú autori rozsiahleho komparatívneho projektu *Postkomunistický stranický systém*, volatilita generuje chaotickú dynamiku stranického systému najmä vtedy, keď sa veľké časti voličov presúvajú naprieč blokmi. Tieto presuny nazývajú „hlboká volatilita“ (*deep volatility*) ako protipól k „plytkej“ (*shallow*) volatilita (Kitschelt et al. 1999: 400).

V logike takéhoto rozdelenia nemôžeme na Slovensku hovoriť o masívnej „hlbokej“ volatilita, pretože presuny sa vo väčšine volieb diali v rámci blokov, ktoré pracovne definujeme ako koalícia vs. opozícia. Výraznejšie medzistranícke presuny voličov sa spravidla udiali vo vnútri týchto dvoch blokov a len marginálny podiel fluktuujúcich voličov prekročoval ich hranicu. Relevantným vzorcom volatility bola skôr mobilizácia z oboch blokov v prospech organizačne nových

strán, ktoré vstúpili do „medzipriestoru“ dominantného konfliktu (prípád SOP v roku 1998, ale najmä Smeru v roku 2002). K posunu v tomto vzorci došlo medzi voľbami 2010 a predčasnými voľbami 2012, kedy podiel presunov medzi blokmi boli vyšší ako vo vnútri ustáleného koalično-opozičného členenia (Baboš a Malová 2013: 139–140).

Voľby 2016 z hľadiska dovtedajšieho rozdelenia blokov zmenili konfiguráciu stranického systému v tom zmysle, že jasná deliaca čiara medzi koalíciou a opozíciou, dovtedy daná aj pravidelnou úplnou alternáciou moci (Szomolányi 2011). je „rozmazaná“, keďže následne vznikla vláda zložená z predchádzajúcej koalície (resp. vládnej strany) i opozície. Z hľadiska voličského správania na individuálnej úrovni však môžeme vidieť, že hlboká volatilita v dovtedajšom chápaní nebola výraznejšie zastúpená. Voliči najsilnejšej strany Smer, ktorí sa na voľbách 2016 zúčastnili, sa orientovali najmä na SNS a ĽSNS, prípadne na nové strany Sme rodina a Siet'. Iba približne desatina z nich si vybrala strany predchádzajúcej opozície (SaS, OĽaNO-NOVA, KDĽH). Podobný vzorec platil aj pre voličov strán parlamentnej opozície z rokov 2012–2016 – ak menili stranu, bola to niektorá z etablovaných stredopravých strán, alebo nové subjekty Siet' a Sme rodina. Celkovo teda platí, že voličské fluktuácie sa odohrávajú vo vnútri dnes už pomyselných blokov, alebo smerujú k novým subjektom.

5. Mobilizovaní voliči

Analýzy volebnej účasti sa venujú najmä vysvetleniu jej medzivolebného poklesu (Franklin 2004; Evans 2004; Líněk 2013 a i.). Na Slovensku sa volebná účasť v ostatných troch parlamentných voľbách stabilizovala na úrovni tesne pod 60 %. V roku 2010 dosiahla 58,8 %; v predčasných voľbách v marci 2012 predstavovala 59,11 % (2 596 443 voličov) a v roku 2016 prišlo voliť 59,82 % oprávnených voličov (2 648 184). Kvantitatívny rozdiel medzi rokmi 2012 a 2016 bol teda minimálny (+51 741 voličov). Nás však zaujímalo, či a aké rozdiely boli medzi mobilizovanými voličmi 2012 a 2016, teda tými, ktorí v predchádzajúcich voľbách nevolili, ale na tých neskorších sa zúčastnili.⁷ Vychádzame z predpokladu, že rôzne sociálne prostredia boli v týchto voľbách mobilizované v rôznej miere. Tento predpoklad sa potvrdil najmä v prípade žien a obyvateľov rurálnych sídiel do 5000 obyvateľov – v oboch prípadoch išlo o výraznejšiu mobilizáciu bývalých nevoličov než v roku 2012, rozdiely sú štatisticky významné. Opačný trend sa prejavil u voličov maďarskej národnosti – v tomto prostredí bola mobilizácia 2016

⁷ Exit-poll dáta nám neumožňujú zachytiť skupinu demobilizovaných voličov, keďže aktuálne nie sú voličmi.

podstatne slabšia. Výskumné dáta potvrdzujú aj štatistické údaje o volebnej účasti v obciach s vysokým podielom etnických Maďarov.⁸

Tabuľka 5: Porovnanie mobilizovaných voličov 2012 a 2016 (bez prvovoličov)

	Mobilizovaní voliči 2012* N=633	Mobilizovaní voliči 2016 N=1847
muž	48,4	45,4
žena	51,6	54,6
VEK		
20/22–29 rokov	35,6	30,3
30–39 rokov	17,7	26,3
40–49 rokov	20,1	18,3
50–59 rokov	16	13,3
60–69 rokov	8,3	8,3
70 a viac rokov	2,4	3,5
VZDELANIE		
základné	4,9	3,5
stredoškolské bez maturity	24,5	19,3
stredoškolské s maturitou	48,6	49,6
vysokoškolské	21,9	27,6
NÁRODNOSŤ		
slovenská	88,0	91,3
maďarská	10,5	7,2
iná	1,5	1,5
BYDLISKO		
vidiek (do 5 tisíc obyv.)	40,4	45,6
mesto (nad 5 tisíc obyv.)	59,6	54,4

* Mobilizovaní voliči z roku 2012 zahŕňajú aj voličov vo veku 20 a 21 rokov.

Poznámka: Graficky sú vyznačené štatisticky významné vychýlenia.

Zdroj: FOCUS pre RTVS, exit poll 10.3. 2012; FOCUS pre TV Markíza, exit poll 5.3. 2016.

Popri demografických charakteristikách môžeme porovnať aj voličské rozhodnutia mobilizovaných voličov 2012 a 2016. Tu vidíme výrazné rozdiely:

⁸ Napr. v okrese Dunajská streda bola v roku 2012 volebná účasť 60,7 %, v roku 2016 56,5 %. Podobne v okrese Komárno 52,4 % vs 49,0 %. Zdroj: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2012/sr/tab2obv.jsp@lang=sk.htm>, <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/en/data01.html>.

V roku 2012 to bol predovšetkým Smer-SD, kto dokázal „dotiahnuť“ vtedajších bývalých nevoličov do volebných miestností, čo prispelo k historickému volebnému úspechu a absolútnej väčšine, ktorá umožnila strane štvorročné sólo vládnutie. V roku 2016 z potenciálu mobilizovaných voličov najviac profitovali strany ĽSNS (volilo ju 15,9 % z nich), druhá bola krátko pred voľbami založená strana Sme rodina (14,4 %), ďalej Smer-SD (13,8 %) a SaS (12,1 %). Pripomíname, že ide len o tých bývalých nevoličov, ktorí sa v roku 2016 na voľbách zúčastnili, veľká časť z nich svoju neúčasť zopakovala. Aj z týchto výsledkov je zrejmé, že hlasy bývalých nevoličov získali najmä nové a nesystémové strany a boli tak dôležitým „príspevkom“ k ich vstupu do parlamentnej politiky. Na druhej strane oslovenia týchto strán boli pre časť nevoličov mobilizujúce a pritiahli ich k voľbám. Môžeme teda usudzovať, že mobilizačný apel mal svoju antisystémovú a radikálnu dimenziu.

Tabuľka 6: Volebné rozhodnutia mobilizovaných voličov 2012 a 2016 (bez prvovoličov, v %)

	Mobilizovaní voliči 2012	Mobilizovaní voliči 2016
Smer-SD	38,5	13,8
SaS	9,2	12,1
OĽaNO	9,4	10,7
SNS	5,1	8,3
ĽSNS	n.a	15,9
Sme rodina	X	14,4
Most-Híd	5,7	5,2
Sieť	X	6,7
KDH	4,1	1,6
Iné strany	28,0	11,3
SPOLU	100,0	100,0

Poznámka: X – strana nekandidovala; n.a. – údaj nie je k dispozícii.

Zdroj: FOCUS pre RTVS, exit poll 10.3. 2012; FOCUS pre TV Markíza, exit poll 5.3. 2016.

Bývalé nevoličstvo ako prediktor voľby 2016 sme testovali metódou logistickej regresie pri kontrole ostatných charakteristík voliča, ktoré boli zisťované vo výskume exit poll 2016.

Tabuľka 7: Modely volebných rozhodnutí pre parlamentné strany v roku 2016, binárna logistická regresia

	OĽaNO		Most-Híd		SNS		SMER		SIEŤ		SAS		ĽSNS		Sme rodina	
	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.
Muž	0,934	0,148	0,980	0,769	1,164	0,004	0,846	0,000	1,096	0,150	1,492	0,000	1,733	0,000	0,533	0,000
Vek (v rokoch)	0,944	0,005	1,081	0,008	1,125	0,000	1,389	0,000	0,990	0,718	0,790	0,000	0,600	0,000	0,731	0,000
Vzdelanie (4 kat.)	1,344	0,000	1,121	0,017	0,993	0,859	0,685	0,000	1,275	0,000	1,889	0,000	0,821	0,000	0,832	0,000
Maď. národnosť	0,216	0,000	1,026	0,779	0,076	0,000	0,059	0,000	0,156	0,000	0,142	0,000	0,133	0,000	0,269	0,000
Nezamestnaný	0,956	0,724	1,076	0,671	1,234	0,127	0,906	0,347	1,009	0,957	0,731	0,020	1,147	0,303	0,944	0,691
Manuálne pracujúci	0,684	0,000	0,941	0,551	1,161	0,051	1,700	0,000	0,913	0,350	0,390	0,000	1,434	0,000	1,002	0,977
Dôchodca	0,697	0,000	0,920	0,465	0,820	0,028	1,540	0,000	0,660	0,001	0,462	0,000	0,984	0,914	0,691	0,006
Mobilizovaný volič	0,879	0,118	0,892	0,351	0,990	0,911	0,442	0,000	1,168	0,129	0,867	0,074	2,151	0,000	2,253	0,000
Prvovolič	0,964	0,758	0,832	0,345	0,931	0,638	0,561	0,000	1,140	0,408	0,800	0,042	1,142	0,230	0,844	0,195
N	18 987		18 987		18 987		18 987		18 987		18 987		18 987		18 987	
R ² (Nagelkerke)	0,047		0,155		0,031		0,230		0,028		0,162		0,164		0,085	

Pozn.: Všetky premenné s výnimkou premenných vek a vzdelanie sú kódované ako dichotomické „dummy“ premenné.

Zdroj: FOCUS pre TV Markíza, exit poll 5.3. 2016.

Tabuľka 7 obsahuje modely volebných rozhodnutí pre každú zo strán, ktorá prekonalala hranicu pre zvolenie do parlamentu vo voľbách 2016. V každom z ôsmich prezentovaných modelov nadobúda závislá premenná hodnotu 1 (voľba konkrétnej strany) a hodnotu 0 (voľba ktorejkoľvek inej strany). Dáta vo výskume exit poll obsahujú len voličov, naše modely tak s použitím binárnej logistickej regresie vždy porovnávajú voličov konkrétnej parlamentnej strany s voličmi ostatných strán. Dáta jasne ukazujú aj základné sociálno-demografické „koordináty“ jednotlivých elektorátov. Najvýraznejšie mužskou stranou je ĽSNS, naopak najvýraznejšie „ženskou“ stranou je Sme rodina a v menšej miere tiež Smer-SD. Voliči muži však tiež častejšie preferovali SaS, menej výrazne aj SNS. Naopak rozhodnutie voliť strany OĽANO, SIEŤ a Most-Híd bolo „rodovo neutrálné“. Volebná podpora Smeru-SD rastie s vekom voličov, naopak výrazne klesá v prípade strán ĽSNS, Sme rodina a SaS. S rastúcim vzdelaním voliča klesá šanca, že sa rozhodne pre stranu SMER, ĽSNS a Sme rodina. Naopak šance, že si volič vyberie SAS, OĽANO či Siet', rastú. Voliči maďarskej národnosti si menej často vyberali všetky strany s výnimkou strany Most-Híd. V jej prípade národnosť voliča nemala vplyv na voľbu. Nezamestnanosť nebola silným prediktorom volebného rozhodnutia. Len v prípade SaS zaznamenávame negatívnu súvislosť. Manuálne pracujúci voliči častejšie volili Smer-SD a ĽSNS, výrazne menej často OĽANO a SaS. Poberanie starobného alebo invalidného dôchodku pozitívne súviselo s voľbou strany Smer-SD a negatívne s volebným rozhodnutím pre SaS, OĽANO, Siet' a Sme rodina.

Z hľadiska našej témy je kľúčová informácia o volebnom rozhodovaní mobilizovaných voličov. Vidíme, že voliči, ktorí sa k voľbám 2016 dostavili po priznanej dobrovoľnej absencii vo voľbách 2012 volili výrazne častejšie len dve strany – ĽSNS a Sme rodina.⁹ Ako jasne ukazuje tabuľka v Prílohe 1, pre túto situáciu neexistuje paralela vo voľbách v roku 2012 – vtedy neexistovala strana, ktorá by bola pozitívne spojená s bývalým nevoličstvom. V oboch prípadoch ide o najdôležitejší prediktor volebného rozhodnutia. Rovnako symptomatické je, že jediná strana, ktorú mobilizovaní voliči „obchádzali“ je Smer-SD, čo možno považovať za istý typ „incumbent“ efektu.

Model zároveň bližšie odкрýva volebné rozhodnutia prvovoličov. Ukazuje, že prvovoliči sa vyhýbali stranám Smer-SD a SaS. Zaujímavá je neexistencia spojenia faktora „prvovoličstva“ s preferenciou ĽSNS. Túto absenciu môžeme vysvetliť silnou súvislosťou preferencie ĽSNS a veku. Zdá sa, že ĽSNS boduje medzi

⁹ Pridanie premennej mobilizovaný volič zvyšuje explanačnú silu modelov pre voľbu strán ĽSNS a Sme rodina v porovnaní s modelmi bez tejto premennej (pri ĽSNS rastie R^2 Nagelkerke z 0,153 na 0,164, pri Sme rodina z 0,073 na 0,085). Podrobnejšiu analýzu individuálnych a kontextuálnych faktorov volebnej podpory ĽSNS ponúkajú Bahna a Zagrapan (2017).

prvovoličmi primárne preto, že ide o mladých voličov, a nie preto, že ide o ľudí, ktorí môžu voliť po prvý krát.¹⁰

a. Prvovoliči

Relevantnú podskupinu nevoličov 2012 tvorili prvovoliči.¹¹ Ich volebnú účasť na voľbách 2016 môžeme určiť len nepriamo prostredníctvom zastúpenia vo výberovej vzorke exit-poll výskumu. Podľa toho odhadujeme, že účasť prvovoličov bola minimálne na úrovni priemeru všetkých oprávnených voličov, teda takmer 60 %.

Voličské rozhodnutia tejto skupiny sa však od voličských rozhodnutí celkovej voličskej populácie značne odlišovali. Volebným víťazom v prostredí prvovoličov bola pravicovo extrémistická strana Mariána Kotlebu ESNS, nasledovala SaS a výrazne nadpriemerný bol aj výsledok Sme rodina. Na druhej strane medzi prvovoličmi úplne prepadli strany Smer, Most, ale aj SNS.

Tabuľka 8: Voľby 2016: Celkové volebné výsledky politických strán a výsledky medzi prvovoličmi

Strana	Celkový výsledok	Výsledok medzi prvovoličmi (18-21 rokov), N=1136
Smer	28,3	8,7
SaS	12,1	15,0
OĽaNO-NOVA	11,0	11,6
SNS	8,6	5,9
ESNS	8,0	25,4
Sme rodina	6,6	12,4
Most-Híd	6,5	2,9
Sieť	5,6	6,2
<i>Iné strany</i>	<i>13,3</i>	<i>11,8</i>
<i>SPOLU</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Zdroj: ŠÚ SR; FOCUS pre TV Markíza, exit poll 5.3. 2016.

¹⁰ V logistickej regresii sledujeme vplyv každej premennej samostatne. Ak podpora strany s klesajúcim vekom rastie – čo pre ESNS výrazne platí – má strana u prvovoličov najväčšiu podporu. Samotný faktor „prvovoličstva“ potom vychádza ako nesignifikantný.

¹¹ Podľa údajov ŠÚ SR bolo vo voľbách 2016 približne 196 tisíc prvovoličov, čo predstavuje približne 4,5 % z celkového počtu oprávnených voličov (4,4 milióna). Viz <http://www.webnoviny.sk/parlamentne-volby-2016/clanok/1043007-o-tyzden-su-deviate-parlamentne-volby-od-padu-komunizmu/>

Z tabuľky 8 je evidentné, že medzi prvovoličmi zaznamenala SaS nadpriemerný výsledok napriek tomu, že v modeli volebného rozhodnutia faktor prvovoličstva súvisel s voľbou SaS negatívne. Vysvetlením tohto zdanlivého paradoxu je skutočnosť, že SaS zaznamenala najlepší výsledok v starších vekových skupinách 22–29ročných aj 30–39ročných voličov. Vo všeobecnosti od vekovej skupiny 22–29 rokov smerom k vyššiemu veku podpora SaS lineárne klesá. Výnimkou je práve kategória najmladších voličov, kde je podpora SaS nižšia než u mierne starších voličov.

6. Diskusia a závery

Slovensko je z hľadiska voličského správania dlhodobo charakterizované vysokou mierou volatily. Voľby 2016 priniesli historicky druhú najvyššiu mieru agregovanej volatily. Individuálnu volatilitu sme analyzovali na základe dát z exit pollu, ktorý je síce limitovaný záberom znakov, na druhej strane je vzhľadom na čas dopytovania a veľkú vzorku voličov spoľahlivým a validným nástrojom na identifikovanie medzivolebných presunov na individuálnej úrovni. To nám umožnilo rozkryť presuny voličov medzi stranami, rozdiely v segmente mobilizovaných voličov medzi rokmi 2012 a 2016 a voličské správanie prvovoličov. Výsledky potvrdili, že prevažujúcim vzorcom individuálnych voličských presunov je plytká, nie hlboká volatilita – presuny vo vnútri blokov. Tento model explanácie však stráca relevantnosť, keďže po voľbách 2016 vznikla vládna koalícia, ktorá pôvodnú hranicu medzi nimi rozmazala.

Špecifickým fenoménom volieb 2016 bola mobilizácia bývalých nevoličov nesystémovými stranami – ESNS a Sme rodina získali spolu takmer tretinu hlasov týchto voličov. Kým vo voľbách 2012 neexistovala parlamentná strana, ktorá by dokázala bývalých nevoličov mobilizovať, v roku 2016 sa to podarilo až dvom stranám. Mobilizovať dokázala predovšetkým ponuka v podobe pravicového extrémizmu a novej, radikálnej alternatívy v mnohých rovinách (anti-imigračná rétorika, anti-establišmentový/protestný apel). Pre porozumenie radikálne odlišného výsledku volieb roku 2016 v porovnaní s rokom 2012 je potrebné si pripomenúť, že hoci volebná účasť bola veľmi podobná, až 15,9 % elektorátu sa „vymenilo“. Aj v roku 2012 prišli k voľbám voliči, ktorí v roku 2010 nevolili, hoci voliť mohli (išlo o cca 6,5 % voličov), no vyberali si z ponuky tradičných strán. V roku 2016 prišlo bývalých nevoličov viac (išlo o cca 9,2 % voličov) a vo výraznej miere podporili protisystémové strany Sme rodina a ESNS. Mobilizovaní voliči priniesli týmto stranám takmer tretinu hlasov a boli kľúčoví pre prekročenie hranice zvoliteľnosti. Nevoličstvo je teda v oboch prípadoch najdôležitejším prediktorom volebného rozhodnutia.

Z hľadiska faktorov volatily išlo o kombináciu štruktúrnych a individuálnych motivačných prvkov. Mobilizovaní voliči neboli viazaní na existujúce parlamentné strany. Odmietnutie tradičných mainstreamových strán je vyjadrené už ich predchádzajúcou neúčasťou na voľbách. V roku 2016 ich do

volebných miestností pritiahli radikálne alternatívy stránickej ponuky. Pop-Eleches tvrdí, že v tretej generácii postkomunistických volieb (prvé zakladajúce voľby sú popretím totalitnej strany anti-stranami, širokými občianskymi hnutiami; druhú generáciu volieb charakterizovali „normálne“ roky, kedy voliči mohli jednu mainstreamovú stranu nahradiť inou systémovou alternatívou) prichádza k radikalizácii nových alternatív. Podľa neho je to dané tým, že postkomunistickí voliči už majú menej nevyskúšaných mainstreamových alternatív a v tretej generácii volieb s väčšou pravdepodobnosťou podporia tzv. neortodoxné (protestné, alternatívne) strany (Pop-Eleches 2010: 257). Z hľadiska periodizácie slobodných volieb na Slovensku môžeme konštatovať, že tretia generácia prišla už s nástupom starších nových subjektov – SaS a OľaNO. Pop-Elechesovu teóriu však môžeme domysliť v zmysle pokračujúcej radikalizácie nových alternatív, v prípade Slovenska až do podoby strán Sme rodina a ĽSNS, ktoré vstúpili do národného parlamentu vo voľbách 2016. Povolebný vývoj – ohlásenie viacerých nových stránickej projektov – naznačuje, že volatilita ostane výraznou črtou voličského správania aj do budúcnosti. Otázkou je, či nové ponuky budú pokračovať cestou radikalizácie nesystémových strán, alebo skôr návratom k systémovej alternatíve k existujúcemu mainstreamu.

V každom prípade výsledky volieb 2016 ukázali narastajúcu radikalizáciu spoločnosti a značnú nespokojnosť verejnosti s etablovanými stranami. Tento trend potvrdili aj výsledky výskumu ISSP, ktorý sa uskutočnil na jeseň 2016, teda približne polroka po voľbách – tolerancia verejnosti k rôznym radikálnym prejavom a aktivitám oproti roku 2008 (kedy sa konal rovnaký výskum) výrazne stúpla. Nie je prekvapením, že tolerancia k radikálnym prejavom najsilnejšie súvisí s názormi na korupciu politikov. Toto spojenie na Slovensku pred 8 rokmi neexistovalo. Z hľadiska našej témy tiež stojí za pozornosť, že radikálov menej často chceli obmedzovať priaznivci strán Sme rodina a najmä voliči ĽSNS (Bahna a Zagrapan 2017). Voľba radikálnych politických strán a s ňou súvisiaca mobilizácia minulých nevoličov teda pravdepodobne úzko súvisí s rastúcou nespokojnosťou s demokraciou, či presnejšie povedané s vnímanou absenciou „demokratického/dobrého vládnutia“ (*democratic/good governance*), deficitom dôvery k politickým inštitúciám a politickým odcudzením v rovine inštitucionálnej i individuálnej. Ďalší výskum voličského správania by sa mal zamerať na hľadanie prepojení medzi politickými postojmi a premenlivosťou voličských rozhodnutí. Na druhej strane je tiež dôležité identifikovať, čo – v podmienkach vysokej volatility – vlastne ovplyvňuje vznik a upevňovanie väzieb (*alignments*) medzi politickými stranami a ich voličstvom a vytvára tak predpoklady stabilnejšieho správania voličov.

Štúdia otvára aj ďalšiu dôležitú tému – samotnú voličskú participáciu. Jedným zo znakov súčasného vývoja je pokles občianskej participácie. Ako však ukázali slovenské voľby 2016, radikálne alternatívne strany môžu mobilizovať voličov, ktorým nie sú princípy liberálnej demokracie blízke. Béla Greskovits (2015: 28)

hovorí o dvoch fenoménoch, ktoré v súčasnosti ohrozujú kvalitu demokracie – jej vyprázdňovanie, respektive vyhlbovanie (*hollowing*) a úpadok či regres (*backsliding*). Oba sú spojené s meniacou sa participáciou – demokraciu vyprázdňuje klesajúca politická angažovanosť občanov v spojení s radikalizáciou početných skupín v rámci ostávajúcej časti aktívnych občanov (tamtiež). Diferencovaná voličská participácia v závislosti od miery vyznávania princípov liberálnej demokracie môže v ďalšej generácii volieb viesť k ďalšiemu nárastu radikálnych alternatív na úkor mainstreamových.

Zoznam skratiek

ANO – Aliancia nového občana
HZDS – Hnutie za demokratické Slovensko
KDH – Kresťansko-demokratické hnutie
ESNS – Ľudová strana – Naše Slovensko
NR SR – Národná rada Slovenskej republiky
OĽaNO–NOVA – Obyčajní ľudia–Nezávislé osobnosti–NOVA
RTVS – Rádio a televízia Slovenska
Smer-SD – Smer-Sociálna demokracia
SaS – Sloboda a Solidarita
SDKÚ-DS – Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana
SNS – Slovenská národná strana
SMK – Strana maďarskej komunity

Literatura a prameny

- Baboš, Pavol a Malová, Darina (2013): „Prelietaví voliči: Volebná volatilita medzi parlamentnými voľbami 2010 a 2012.“ *Evropská volební studia* 8(2): 133–145.
- Bahna, Miloslav a Zagraban, Jozef (2017): „Tolerancia radikálnych názorov narástla a súvisí s vnímaním skorumpovanosti politikov.“ On-line (http://www.sociologia.sav.sk/cms/uploaded/2543_attach_Bahna_Zagraban_radikali.pdf), [overené k 1. 3. 2017].
- Bahna, Miloslav a Jozef Zagraban (2017): „Volia voliči v obciach s rómskou populáciou ESNS častejšie? Analýza individuálnych a kontextuálnych faktorov volebných rozhodnutí v parlamentných voľbách 2016.“ *Working Papers in Sociology* 1/2017, Sociologický ústav SAV.
- Bartolini, Stefano a Mair, Peter (1990): *Identity, Competition, and Electoral Availability. The Stabilisation of European Electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biezen van, Ingrid (2005): „On the Theory and Practice of Party Formation and Adaptation in New Democracies.“ *European Journal of Political Research* 44(1): 147–174. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2005.00222.x
- Birch, Sarah (2003): *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*. Palgrave Macmillan.
- Bútorová, Zora a Gyárfášová, Oľga (2011): „Trendy vo verejnej mienke a voličskom správaní.“ In: Bútorová, Zora (ed.): *Slovenské voľby 2010. Šanca na zmenu*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 143–180.

- Bútorová, Zora, Gyárfášová, Oľga a Slosiarik, Martin (2012): „Verejná mienka a voličské správanie.“ In: Vladimír Krivý (ed.), *Slovenské voľby '12. Čo im predchádzalo, postojte a výsledky*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 137–202.
- Dalton, Russell J. (1988): *Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United State, Great Britain, West Germany, and France*. Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers.
- Evans, Jocelyn A.J (2004): *Voters and Voting. An Introduction*. London, SAGE Publications.
- Franklin, Mark N. (2004): *Voter turnout and the dynamics of electoral competition in established democracies since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gherghina, Sergiu (2015): *Party Organization and Electoral Volatility in Central and Eastern Europe: Enhancing party loyalty*. Abingdon: Routledge.
- Greskovits, Béla (2015): „The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe.“ *Global Policy* 6; supplement 1, 28–37. DOI: 10.1111/1758-5899.12225
- Gyárfášová, Oľga a Krivý, Vladimír (2007): „Electoral behaviour – persistent volatility or clear sign of consolidation? Case of Slovakia.“ In: Vít Hloušek a Roman Chytilík (eds): *Parliamentary elections and party landscape in the Visegrad Group Countries*. Brno, Democracy and Culture Study Center, 79–106.
- Gyárfášová, Oľga a Bútorová, Zora (2013): „Fatal Attraction of Alternative Politics.“ In: Grigorij, Mesežnikov, O. Gyárfášová a Z. Bútorová (eds.) *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 83–106.
- Gyárfášová, Oľga (2010): „Voľby a voliči.“ In: Bútorová, Martin, Mesežnikov, Grigorij, Kollár, Miroslav a Bútorová, Zora (eds.): *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava, Kalligram/Inštitút pre verejné otázky, 72–94.
- Gyárfášová, Oľga a Slosiarik, Martin (2016): „Voľby do NR SR 2016: Čo charakterizovalo voličov.“ *Working Papers in Sociology* 1 / 2016, on-line (http://www.sociologia.sav.sk/pdf/Working_Papers_in_Sociology_012016.pdf), [overené k 6.12. 2016].
- Haughton, Tim, Malova, Darina a Deegan-Krause, Kevin (2016): „Slovakia’s newly elected parliament is dramatically different and pretty much the same. Here’s how,“ *The Washington Post*, 9. 3. 2016, on-line (<https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/03/09/slovakias-newly-elected-parliament-is-dramatically-different-and-pretty-much-the-same-heres-how/>), [overené k 30.11. 2016].
- Haughton, Tim a Deegan-Krause, Kevin (2015): „Hurricane Season: System of Instability in Central and East European Party Politics.“ *East European Politics and Societies and Cultures* 29(1): 61–80. DOI: 10.1177/0888325414566072
- Krivý, Vladimír a Mesežnikov, Grigorij (2001): „Politické strany a ich prívrženci.“ In: Gyárfášová, Oľga et al.: *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 53–146.
- Linek, Lukáš (2010): *Zrazení snu? Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky*. Praha: SLON.
- Linek, Lukáš (2013): *Kam se ztratili voliči?* Brno: CDK/Politologická řada.
- Linek, Lukáš (2014): „Čistá a celková volební volatilita v Česku v letech 1990–2013: stejný koncept, odlišná měření a podobné závěry?“ *Acta Politologica* 6(1): 24–38.
- Lucardie, Paul (2000): „Prophets, Purifiers and Prolocutors: Towards a Theory on the Emergence of New Parties.“ *Party Politics* 6(2): 175–185. DOI: 10.1177/135406880006002003

- Mair, Peter (2008): „Electoral volatility and the Dutch Party System: A Comparative perspective.“ *Acta Politica* 43(2–3): 235–253.
- Pedersen, Morgens, N. (1983): „Changing Patterns of Electoral Volatility in European Party Systems.“ In: Hans Daalder and Peter Mair (eds.): *Western European Party Systems: Continuity and Change*. Beverly Hills, CA: Sage, 29–66.
- Pop-Eleches, Grigore (2010): „Throwing Out the Bums Protest Voting and Unorthodox Parties after Communism.“ *World Politics* 62(2): 221–260. DOI:10.1017/S0043887110000043
- Rose, Richard; Mishler, William a Christian Haepfer (1998): *Democracy and Its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies*. Johns Hopkins University Press.
- Sikk, Allan (2011): „Newness as a winning formula for new political parties.“ *Party Politics* 18(4): 465–486. DOI: 10.1177/1354068810389631
- Szomolányi, Soňa (2011): „Slobodné voľby v strednej Európe po 20 rokoch: čo vypovedajú o stave a perspektívach demokracie?“ In: Zora Bútorová, Oľga Gyárfášová, Grigorij Mesežnikov a Miroslav Kollár (eds.), *Slovenské voľby '10. Šanca na zmenu*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 9–28.
- Učeň, Peter, Oľga Gyárfášová a Vl. Krivý (2005): „Centrist Populism in Slovakia from the Perspectives of Voters and Supporters.“ *Slovak Foreign Policy Affairs* 6(1): 28–46.
- Tavits, Margit (2005): „The developmet of stable party support: electoral dynamics in post-communist Europe.“ *American Journal of Political Science* 49(2): 283–298. DOI: 10.1111/j.0092-5853.2005.00123.x
- Zeglovits, Eva and Sylvia Kritzingner (2014): „New Attempts to Reduce Overreporting of Voter Turnout and Their Effects.“ *International Journal of Public Opinion Research* 26(2): 224–234. DOI: 10.1093/ijpor/edt010
-

The Strength of Instability: Voter Volatility in the Slovak General Election, 2016

SUMMARY

Electoral behavior in Slovakia is characterized by high instability. The study identifies the level of aggregated and individual volatility from a historical perspective, focusing specifically on the 2016 general election. The beneficiaries of voter mobility were the new anti-system parties – above all, *We Are A Family* (led by the controversial entrepreneur and celebrity Boris Kollar) and the extreme-right-wing party *Kotleba – People's Party Our Slovakia* (ĽSNS). The first one was established shortly before the election; the latter won the 2013 regional elections in the Banská Bystrica region, but has not yet achieved representation at national level.

The study is primarily devised as a country study; however, high volatility is typical also for other post-communist countries. Slovakia's historically closest neighbour is the Czech Republic, where the dynamic of electoral volatility has substantially differed since 1992.

The most obvious quantification of aggregated instability is the Pederson index. Using this index, the present study determined the aggregated volatility in Slovakia from

1990 until the very recent election; at the same time it describes the key challenges posed by using this method. A different perspective is offered by measuring individual volatility, which is possible only via individual survey (exit-poll, post-election surveys). The study utilizes data from a rather extensive exit-poll (roughly 20 thousands respondents - voters) which was conducted by the Focus agency for the private TV channel Markiza on Election Day.

At the level of individual volatility we were able to measure high outflows from Smer-SD (mostly in favor of SNS). Also traditional parliamentary parties such as SDKU-DS and KDH lost many of their loyal core voters and even failed to reach the 5 % threshold required for parliamentary representation. Many former KDH voters turned to OĽaNO-NOVA and the newly established party Siet' (Network), both parties having been set up by KDH politicians of the younger generation, namely Radoslav Procházka a Daniel Lipšic (NOVA).

Most electoral studies are focused on explaining changes in turnout. In Slovakia, however, electoral participation has been rather stable since 2010 (close to 60 %). The central research question of the study was as follows: what were the changes in the structure of the electorate? In other words, what were the changes in respect of “who was mobilized” to participate in the election? The underlying assumption was that different social strata are differently mobilized. The paper identifies a specific segment of the electorate – mobilized voters who abstained in 2012 but were mobilized for the recent election. It argues that as the turnouts were about the same in 2012 and 2016, other segments of voters were mobilized in the 2016 election. The fact that a large proportion of these voters decided for the parties *We Are A Family* and ISNS means that they were effectively addressed by a protest, anti-establishment alternative. Based on exit-poll data and using binary logistic regression analysis, the study argues that the level of abstention in the 2012 general election (excluding first-time voters) was the strongest predictor of voter preference for these two parties. Even though the electoral turnout was about the same in both elections, about 15.9 % of the electorate in 2016 were voters who had previously abstained in 2012.

However, the data revealed that Smer-SD was the party least likely to be selected by mobilized voters, which can be seen as an “incumbent” effect. The regression model also revealed the electoral choices of first-time voters, who mostly avoided Smer-SD and SaS. On the other hand, SaS achieved their best results within the age cohorts 22–29 and 30–39 years. As for Smer, the long-term pattern is – the higher the age of the voter, the higher the probability of securing a vote.

In the final discussion, we address the rising radicalization of Slovak society (ISSP data), the public’s growing dissatisfaction with democracy, and increasing levels of (political) corruption. Future electoral research should focus more on links between political attitudes and unstable voting preferences as well as on identifying the factors which could strengthen the alignments between voters and parties and thus create the preconditions for more stable voting behavior. The warning is that differentiated electoral participation which linked to the phenomena of *backsliding* and *hollowing of democracy* (B. Greskovits) could lead to a further strengthening of radical alternatives at the cost of mainstream parties.

Príloha 1: Model volebného rozhodnutia pre parlamentné strany v roku 2012, binárna logistická regresia

	OĽANO		MOST		SNS		SMER		SAS		KDH		SDKU	
	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.
Muž	0,991	0,911	0,917	0,451	1,276	0,033	0,910	0,068	1,497	0,000	0,839	0,039	0,970	0,759
Mať. národnosť	0,206	0,000	0,066	0,000	0,000	0,993	0,027	0,000	0,263	0,000	0,170	0,000	0,245	0,000
Vek (v rokoch)	0,857	0,000	1,013	0,786	0,930	0,118	1,216	0,000	0,707	0,000	1,022	0,532	1,109	0,009
Nezamesantaný	1,048	0,805	0,930	0,780	0,849	0,560	1,724	0,000	0,636	0,081	0,424	0,002	0,349	0,003
Manuálne pracujúci	0,928	0,563	0,759	0,118	1,371	0,041	1,634	0,000	0,393	0,000	0,800	0,099	0,499	0,000
Dôchodca	0,925	0,625	0,786	0,230	0,972	0,889	1,193	0,040	0,563	0,021	1,307	0,050	0,467	0,000
Vzdelanie (4 kat.)	1,318	0,000	1,079	0,334	0,903	0,175	0,715	0,000	1,628	0,000	1,142	0,019	1,666	0,000
Mobilizovaný volič	1,030	0,856	0,891	0,642	1,048	0,831	0,882	0,229	1,400	0,054	0,469	0,001	0,433	0,004
Prvovolič	1,525	0,122	0,635	0,360	1,019	0,963	0,742	0,146	0,701	0,327	1,273	0,452	0,394	0,204
N	7 240		7 240		7 240		7 240		7 240		7 240		7 240	
R ² (Nagelkerke)	0,045		0,179		0,040		0,197		0,129		0,040		0,079	

Zdroj: FOCUS pre RTVS, exit poll, 10.3. 2012